

Afrika

in 100 stukjes

Peter van Doren

Colofon

Dit is een uitgave van Brave New Books
Amsterdam

Dit boek is te bestellen via bol.com “Afrika in 100 stukjes”
of via de boekhandel of via de site van Brave New Books.
Ook beschikbaar als e-reader.

1^e druk april 2017
2^e druk september 2019

ISBN: 978-94-64350-104
Copyright © 2017 Peter van Doren

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt op enige wijze zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Inhoudsopgave

Vreemd - 7

Zuidelijk Afrika

1. De eerste keer - 10
2. De eerste schooldag - 16
 3. Milupi - 18
4. Veranderlijke namen - 20
5. De schoolbel - 22
6. Wiskunde - 24
 7. Juju - 26
8. Frisse lucht - 28
 9. Malikiso - 29
 10. De gard - 31
 11. Coca-Cola - 33
 12. De kapper - 34
 13. De slager - 35
 14. Honden - 37
15. Piepkuikens - 38
 16. Slangen - 41
17. Biertransport - 44
18. De verkeerde kleur - 46
 19. Minima - 47
 20. Legge - 49
 21. Swapo - 50
 22. Chitenge - 52
23. Zimbabwe - van Afrika's graanschuur tot failliete staat - 54

Centraal-Afrika

24. Het Zairese volksmechanisme - 60
25. Van een dokter en over olie - 62
 26. De groene sauna - 65
 27. Tonton - 70
28. Een vrije jongen - 72
 29. Executie - 74
30. De Guineese schoen wringt - 76
 31. Vader des Vaderlands - 78
 32. De bruidsschat - 79
 33. Genocide in Rwanda - 82
34. Van Rwanda naar Zaire - 88
 35. Oost-Congo - 91
36. Op inspectiereis in Oost-Congo - 98
37. Nog een inspectiereis in Oost-Congo - 108
 38. Congo heeft coltan - 116

West-Afrika

- 39. Hagedissen - 120
- 40. Agossi - 121
- 41. Marktvrouwen - 123
- 42. Hollands glorie - 124
- 43. Peace Corps - 126
- 44. Schipbreuk - 127
- 45. Een zoon - 129
- 46. Mauritanië - 130
- 47. De rozenkrans - 135
- 48. Luiheid - 137
- 49. Roots - 141
- 50. Afrikaanse schoonheid - 143
- 51. Overflakkee - 145
- 52. De Niger, Timboektoe en het Mali Rijk - 147
- 53. De Toereg in een nieuw Azawad? - 150
- 54. Polisario en fosfaat - 153

Oost-Afrika

- 55. Any time - 158
- 56. Een slechte kampeerplek - 160
- 57. Koningschap - 161
- 58. De grens - 163
- 59. De Hof van Eden - 164
- 60. Kinderen - 166
- 61. Film - 168
- 62. Suiker - 169
- 63. Afrikaans bier – een gulle maat - 170
- 64. Oeganda, een bloedige geschiedenis - 172
- 65. Echtgenotes - 178
- 66. Lango district - 179
- 67. Groeten uit Zuid Soedan - 181
- 68. Somalië - 184
- 69. Joseph Kony en het Verzetsleger van de Heer - 189
- 70. De zwarte farao's - 194

Ethiopië

- 71. De Koningin van Sheba en de Ark des Verbonds - 198
- 72. De feodale revolutie - 201
- 73. Een voor Afrika - 204
- 74. De Koptisch-orthodoxe kerk - 207
- 75. Hechtingsdrift en Bindingsangst - 212
- 76. Het gestolen kruis van Lalibela - 215
- 77. Tijd - 217
- 78. Schoonheid van de Ethiopische vrouwen - 219
- 79. Kerstmis in Ethiopië - 222

- 80. Het Aards Paradijs - 225
- 81. Zuivere koffie - 227
- 82. De ongelijke verdeling - 233
- 83. Wonderlopers - 235
- 84. Namen - 238

Afrika

- 85. Homo sapiens – van Afrikaans jager tot wereldplaag - 242
 - 86. Talen in Afrika - 249
 - 87. Koloniale erfenissen - 251
 - 88. Spionnen - 254
 - 89. Stempels - 256
 - 90. Conflicten, een koloniale erfenis - 257
 - 91. Honger - 262
 - 92. Proper - 265
 - 93. Religie, geesten en rituelen - 266
 - 94. Polygamie - 268
 - 95. Licht en duisternis - 271
 - 96. Televisie - 275
 - 97. Afrikaans recht - 277
 - 98. China in Afrika - 280
 - 99. Noord en Zuid - 283
 - 100. Nieuws uit Afrika - 284
- Hoe was het nou in Afrika? - 287
- Nawoord - 288
 - Kort curriculum vitae - 289

Vreemd

Een vreemdeling is vreemd omdat hij een andere taal spreekt. Een vreemde taal.

Hij kan een ander postuur hebben, een andere houding, of een andere manier van bewegen. Dat maakt iemand anders, maar het is niet vreemd.

Ook een andere kleur van de huid, van de ogen, van het haar: het kan opvallen, maar het is niet vreemd. Dat soort verschillen zien wij ook bij mensen die ons zeer vertrouwd zijn, die bij ons helemaal niet vreemd overkomen.

Een vreemdeling heeft geen vreemde neus, geen vreemde lippen, geen vreemde oren, hij heeft een vreemde tong.

Dat hij andere spijsen en dranken nuttigt, zich anders kleedt, anders woont en werkt is minder belangrijk dan de andere taal die hij spreekt.

Een andere taal is een vreemde taal.

Een ander geslacht is geen vreemd geslacht, een andere generatie geen vreemde generatie. Zelfs een ander volk is zelden een vreemd volk. Zij spreken alleen een vreemde taal.

Dat je met iemand niet kunt communiceren is blijkbaar belangrijk.

Afhankelijk van waar je je bevindt maakt het jou of de ander tot vreemdeling. Een vreemde zaak.

Zuidelijk Afrika

Vanuit het land waar de uitlaatgassen verstikken, maar de stofrandjes zijn afgenomen, vertrek je naar Afrika, de bush, de brousse.

De temperatuur is aangenaam.

Stof is er te veel om af te nemen. Dus adem je het in.

Je verheugt je als er water uit de kraan komt. En je laat emmers vol lopen. Dan kan het zand alvast bezinken. Je hoopt dat er snel weer regenwater komt. Dat je schoon water kunt opvangen vanaf het dak van je huisje.

Telefoon is er niet.

Het ziet er heel anders uit dan in de folders van de geheel verzorgde reizen.

1. De eerste keer

Van Schiphol vertrek ik op zaterdag 6 september 1975 in de vroege avond naar Londen. Het is de tweede keer dat ik in een vliegtuig stap. Het toestel van British Airways vertrekt één uur te laat. Op Heathrow staat onderaan de vliegtuigtrap een busje klaar om Zambiangangers meteen af te zetten bij het toestel van Zambian Airways voor de vlucht Londen – Lusaka.

Na een uur in de lucht vertelt de captain dat de oliedruk in een van de vier motoren terugloopt. Wij keren terug naar Heathrow.

Tegen middernacht staan we weer op het vliegveld, waar we drie uur wachten voor de reparatie. Dan komt het bericht dat de reparatie méér tijd vraagt; we zullen worden ondergebracht in een hotel in Londen. Terwijl we op bussen wachten, die niet komen, komt om 3 uur 's nachts het bericht dat we alsnog gaan vertrekken. Om half 4 zitten we weer aan boord. Mijn bagage, die de eerste keer niet is meegegaan, zit er nu wel in. Ik zie mijn koffer langskomen op een karretje. Een geluk bij een ongeluk.

Na een uur vliegen weer hetzelfde euvel; we keren opnieuw terug naar Heathrow. Om zes uur 's ochtends nemen we, met alleen onze handbagage, de sleutels aan voor een ochtend slapen in een hotel bij het vliegveld.

Die avond, 24 uur later, vertrekt de nachtvlucht naar Lusaka alsnog.

Op maandagmorgen, tijdens het ontbijt, kijken we neer op een zwart-gele bodem met hier en daar een boom: Zambia aan het einde van het droge seizoen, weet ik nog uit de voorbereidingscursus.

Het is bijna 7 uur op mijn horloge, wat 8 uur Zambiaanse tijd betekent, als we landen op een dorre vlakte met een landingsbaan en een paar lage loodsen.

De rijen bij gezondheidscontrole en paspoortcontrole zijn lang. Enkele Zambianen zijn bezig de vloer te boenen. Elke tegel wordt uit de vloer gewipt, wordt staande opgewreven en weer teruggelegd.

Rond 9 uur sta ik in de aankomsthal. Ik wissel wat kwacha's bij een bank.

Er is verder niemand te bekennen om ons te verwelkomen.

Mijn ongebeide bagage, die twee weken eerder is aangeleverd, is nog niet aangekomen.

Het is 11 uur als een Engelsman zich meldt, die een busje en een vrachtwagen geregeld heeft. Hij praat met een groepje Britse leraren, 13 in getal, plus nog wat kinderen. Het busje blijkt te klein te zijn. Een paar Britten klimmen op de vrachtwagen, waarop de bagage uit het vliegtuig is geladen. Dat doe ik ook, met mijn bagage. Ongeveer vijf km vóór het centrum houdt de vrachtwagen stil bij de University of Zambia. Na een uur wachten worden ons kamers toegewezen in de studentenflats. De meeste studenten zijn nog met vakantie. We eten het middagmaal in de enorme mensa: mais brei, groenten en taai vlees, met een gelatinepuddinkje toe. Terug in de hal wachten we weer op iemand van het Ministerie van Onderwijs. Tevergeefs. Telefoons werken niet. Om 2 uur ga ik naar mijn studentenkamer.

Ik heb een contract met het Ministerie van Onderwijs op zak, dat geleverd is via de High Commissioner van Zambia in Londen. Ik heb hier in Lusaka nog niemand gezien van mijn werkgever.

We kijken wat rond in de buurt van de Universiteit, praten met voorkomende, aardige studenten.

Mijn gevoel voor tijd en ruimte is een beetje in de war. Ik ga vroeg naar bed.

De volgende dag bij het ontbijt krijgen we te horen dat we om 14 u verwacht worden op het Ministerie van Onderwijs. Er zal om half 2 een busje komen. Om 9 u gaan we liften. Al snel stopt een Landrover. We kijken rond in de stad, winkelen wat, lopen rond op de markt, een kleurig geheel. Een hele familie zit bij elkaar naast slechts een paar kilo handel. Kinderen verkopen sigaretten en snoepjes per stuk. Vrouwen lopen met kinderen op de rug, soms naar de voorkant gedraaid, waar zij wat sabbelen of spelen.

In de winkels valt het grote aantal personeelsleden op; vaak is er meer personeel dan klandizie. Vóór de winkels staan mannen in uniform, die blijkbaar diefstal moeten voorkomen.

In het toeristenbureau halen we wat informatie over het land.

Om half 12 liften we weer terug naar de Universiteit. Het liften gaat hier geweldig goed. Iedereen stopt, zwart, bruin en blank; iedereen schikt wat in. Het busje van half 2 maakt er kwart voor 3 van. Om 3 uur worden we afgezet bij het Ministerie, en om half 4 komt een hoge meneer binnen voor een welkomstoespraak. Tot half 6 vullen we stapels formulieren in, alle in vijfvoud: persoonlijke gegevens, wijze van betaling van salaris, anti-spionage verklaring, aanvraag werkvergunning, aanvraag voorschot op het salaris, en nog zowat. Iemand heeft formulieren op de kop getikt die nodig zijn voor het afhalen van de onbegeleide bagage, voor douane, en voor verlenging van visa. Die vul ik ook nog in.

Een nuttige namiddag, zogezegd.

Terug bij de Universiteit maken we, na het eten, een wandeling over de campus *by night*. Is hier nergens wat te drinken te krijgen? Alles is muistil. In een afgelegen barak treffen we een barretje voor het personeel. We schuiven aan en hebben een genoeglijke avond.

Op woensdag is er weer een busje van het Ministerie om ons op te pikken, om 8 uur. Mijn bestemming wordt Kaoma in Western Province, een bevestiging van wat ik al in Nederland had vernomen.

Zaterdag zal ik vliegen naar de provinciehoofdstad Mongu, aldus de man van de afdeling Transport. Ik vind me een beetje op. In het weekeinde 600 km vliegen, terwijl Kaoma maar 400 km is? Wat kan ik in Mongu doen in het weekeinde? En hoe kom ik dan in Kaoma, waar ik maandag a.s. zou moeten beginnen? Mijn koffer zal met een vrachtwagentje gebracht worden. Ik zeg meteen dat ik dan mee wil met de vrachtwagen. Nou, dat kan niet; dat is veel te gevaarlijk.

Toen ik over liften begon, lag iedereen in een deuk. Opwinden? Liften? Ik kreeg het nog dagenlang te horen. Domme fout van mij, het groentje.

Om 19 uur spreekt de Gouverneur van de provincie ons toe over Zambiaans Humanisme, het politieke model van president Kenneth Kaunda. Daarna volgt een lezing van een onderwijsambtenaar over het hoe en wat op een Zambiaanse middelbare school. De moraal: leraren hebben een voorbeeld-

functie, moeten de orde handhaven, en dienen zich keurig te gedragen en te kleden. Het woord 'hippie' valt een paar keer in de toespraak. Dat ben je als je lang haar hebt of in een gelapte spijkerbroek loopt.

's Middags spreek ik met de onderwijsinspecteur voor *general science*, een vriendelijke Indiër, die veel weet over Kaoma en de middelbare school aldaar. Hij geeft me een paar syllabi. Er is in Kaoma grote behoefte aan een leraar scheikunde, want die ontbreekt al jaren. Ik zal bij aankomst meteen een eindexamenklas krijgen voor scheikunde.

De volgende ochtend om 7 uur is er een busje dat naar het vliegveld gaat. De eerste zes Britse leraren vertrekken naar hun bestemming.

Ik stap ook in, om te kijken of mijn ongebeleide bagage aangekomen is. Mijn bagage blijkt er niet te zijn. Ik mag zelf gaan zoeken in de bagageloods. Van twee Britten is de bagage er ook nog niet. Ik baal ervan.

Terug op de Universiteit hoor ik dat alle Britten al een belastingformulier hebben ingevuld. Dat is nodig voor het Ministerie van Financiën, dat pas na invulling overgaat tot betaling van salaris.

In Lusaka hotel kom ik anderen tegen, die zeggen dat je op het Ministerie van Financiën een cheque kunt krijgen met een maandloon vooruitbetaald, terug te betalen in zes maandelijkse termijnen. Op dus naar het Ministerie van Financiën. Het belastingformulier lukt, de cheque niet.

Er zit hier nergens een systeem in. Je hoort dingen bij toeval. Alle ambtenaren zijn vriendelijk en behulpzaam, maar informeren je niet over wat je nog meer nodig hebt of moet doen. Je leert geduldig en vriendelijk te zijn. Dan verlopen de zaken het vlotst. Niet klagen als je weer eens verkeerd gestuurd bent; niet klagen over mensen die niet op hun plaats zitten; niet narrig worden.

Weer ga ik de volgende ochtend, vrijdag, mee naar het vliegveld met Britse leraren die naar hun bestemming vliegen. Mijn ongebeleide bagage is er nog steeds niet.

Ik ga naar het Ministerie van Onderwijs om mijn vlucht naar Mongu voor morgen af te zeggen. Wat moet ik daar doen zonder bagage en zonder transport naar Kaoma? Na zijn gebruikelijke lachbui (lifftennn!!) zegt de aardige en vriendelijke man van Transport dat er een auto uit Mongu hier is. Even later komt de chauffeur binnen. Hij rijdt terug naar Mongu en kan mij in Kaoma afzetten. Ik sta in dubio: zonder bagage naar mijn toekomstige school gaan en op tijd zijn voor de opening van het nieuwe trimester, of in Lusaka wachten op mijn bagage. Ik besluit het eerste te doen. Alle ingevulde douanepapieren laat ik achter bij de man van Transport; ik machtig hem en dank hem voor de moeite. Op zijn bureau staat een bordje: *'The impossible we do at once; miracles take a bit longer'*.

De chauffeur en de jonge bijrijder hebben nog wat zaken te regelen. Zij opperen mij terug te rijden naar de Universiteit, zodat ze weten waar zij mij later op kunnen pikken. De volgende ochtend zullen zij er om 7 uur zijn.

Op zaterdagmorgen is de pick-up er, een beetje later, dat wel. Er moet nog wat geregeld worden bij de bank en met familieleden, maar om half 10 gaan we dan eindelijk op weg, naar Kaoma, de plaats die ik al maanden ken, al ben

ik er nooit geweest. Ik zit voorin, met de chauffeur en de bijrijder; achterin zitten twee jongens met bagage. Onderweg zie ik de ronde, lemen hutten die ik ken van de plaatjes. Er is weinig grond bewerkt; het meeste land bestaat uit droge, gele bush. Vierhonderd kilometer over eentonig savanne-land met hier en daar bomen, en zo nu en dan een cluster hutten. Koeien met en zonder vetbult zoeken of er nog wat te grazen valt. De mannen spreken in hun stamtaal, het Silozi, maar als er iets te lachen valt, zijn ze zo aardig om het even in het Engels te vertalen.

We stuiten op politiecontrole. Een norse man met een groot geweer over de schouder controleert de papieren en doet verder niet lastig over onze *government car* met stuiterend laadbakje.

Na anderhalf uur komen we in het eerste plaatsje, Mumbwa, een *Wild West* winkelstraatje. De chauffeur levert wat af bij de plaatselijke middelbare school.

Midden op de dag rijden we door het Kafue National Park, waar de asfaltweg een stuk minder goed wordt onderhouden. Vóór het park worden nummerbord en namen genoteerd, en bij de uitgang opnieuw. Als er iets vervelends gebeurt, kunnen ze het achteraf nazien in de papieren. In de hitte van de dag schuilen alle dieren; we zien alleen een paar antilopen. Bij een doodgereden, jong luipaard stoppen we even, uit nieuwsgierigheid. De Lozi zijn alleen geïnteresseerd in olifanten, maar die zien we niet.

Middenin het park passeren we de Kafue rivier. De oevers zijn niet groen, maar dor. Vele stukken bush zijn afgebrand.

Rond half 4 komen we aan in Kaoma. We gaan vóór de winkelstraat een zandweggetje in, rijden langs kleine witte huisjes en daarna langs iets grotere witte huisjes, de leraren compound. Hoera, de school is te zien, stenen loodsen met links en rechts slaapzalen voor de jongens en de meisjes.

Er blijkt een stafvergadering aan de gang. Ik laad mijn koffer uit, bedank de Lozi uit Mongu, en ga de *staffroom* binnen. Er zitten ongeveer 20 leraren, iets meer dan de helft van wat er zou moeten zijn. Na de begroeting en een hand aan de Zambiaanse Headmaster ga ik zitten en hoor ik meteen links van mij een Nederlandse begroeting. Er zijn hier drie Nederlandse echtparen. Bijna de helft van de leraren is zwart, voor de rest zijn er Engelsen, Ieren, Indiërs, een Egyptenaar, een Duitser, een Amerikaanse. Een van de Nederlanders neemt me na de lerarenvergadering hongerig en slaperig mee naar zijn huis.

Daar zit ik nu. Het ziet er mooi uit. Leuke huisjes met tuinen en bloemen er omheen. In de nabije toekomst zal ik in een ander huis gaan wonen met nog een andere vrijgezel. Wie, dat is nog niet duidelijk; het huis is ook nog niet afgebouwd. Maandag zal de school beginnen, maar dat betekent hier dat vanaf maandag leerlingen (die vaak van ver komen) langzaam binnen komen druppelen. De eerste week na de officiële opening van het trimester zijn er nog niet genoeg leerlingen om al lessen te kunnen starten. Een van de Nederlanders is hier scheikunde leraar, al méér dan twee jaar. (De Indische onderwijsinspecteur in Lusaka was toch niet zó goed op de hoogte.)

Ik zal beginnen met 18 lessen wiskunde en 12 uur *science* (combinatie van natuurkunde, biologie en scheikunde).

Deze week kan ik dus nog wel een keer naar Lusaka voor mijn onbegeleide bagage. Dan ben ik er de week daarna voor de leerlingen. Op woensdag reis ik met de bus naar Mumbwa en verder lift ik naar Lusaka. Donderdag ochtend op naar het vliegveld: mijn onbegeleide bagage is niet aangekomen. Ik ga naar het kantoor van British Airways. Zij sturen een telex. De volgende dag is er antwoord per telex: mijn bagage staat nog in Nairobi. Dus een telex terug naar Nairobi met het verzoek om de bagage snel op te sturen. Zaterdag is er nog niets aangekomen op Lusaka Airport, zondag niet, maandag niet. Op dinsdagochtend is het eindelijk prijs, en kan ik mijn bagage inklaren.

Ik kom op het Ministerie een Nederlander tegen die aan het eind van zijn contract zit en het land gaat verlaten. Ik leer veel van hem, en ik kan kwacha's van hem lenen, die ik via mijn bankrekening in Nederland zal terugbetalen. Ik hoor dat er om 2 uur een truck naar Mongu zal rijden. Ik zit uren op een muurtje op de chauffeur te wachten. Inderdaad, hij wil morgenochtend vertrekken. Op woensdagochtend sta ik met mijn bagage klaar om 7 uur, en om 8 uur krijg ik te horen dat het vertrek in de middag zal zijn. Op het Ministerie hoor ik dat er iemand uit Kaoma in Lusaka is om de stencil-machine te laten repareren. Ik vind de man, maar die heeft ook geen vervoer. Hij is meegekomen met een pick-up van een winkelier uit Kaoma. De auto van de winkelier blijkt in een garage te staan. Ik zoek hem daar op, maar het kan nog dagen duren voordat de auto gerepareerd is. De truck uit Mongu staat er ook nog steeds. "Morgenochtend vertrekken we". Op donderdag sta ik weer om 7 uur paraat. De truck moet nog wachten op examens Lozi die gedrukt worden. Die zullen vandaag klaar zijn. Ik geef het op en ga naar het busstation. Ik heb geluk: op het busstation staat om half 10 nog een bus voor Kaoma. Er zitten al een tiental mensen in, dus dat kan niet lang meer duren. De chauffeur loopt in en uit. Ik koop een kaartje. Achter op de stoel van de chauffeur prijkt een bordje: '50 passengers'. Ik denk dat er maximaal 50 passagiers in mogen, maar in de loop van de middag weet ik beter. Het betekent: "zolang als er nog niet minstens 50 passagiers in zitten vertrekt de bus niet". Om half 6, na acht uur wachten in de hitte, komt de bus in beweging. De chauffeur rijdt eerst nog even langs het kantoor om het ontvangen geld af te geven, pikt nog een paar vrienden op, en om half 7 gaan we richting westen. Ik zit naast een leerling die in Mongu op school zit. Hij komt van Northern Province, een reis van ongeveer 1500 km. Hij is al vijf dagen onderweg. Ik begrijp nu nog beter waarom sommige leerlingen laat op school arriveren. In de bus zitten veel vrouwen met kinderen, die als ze (dreigen te) blèren meteen aan de borst getrokken worden. De bus rijdt niet hard. Pas om half 11 komen we in Mumbwa, waar we een uur stoppen. Men zegt dat de chauffeur even naar zijn familie is. Kan ook een vriendinnetje zijn. Het is aardedonker. Om half 12 gaan we verder. In het wildpark zie ik olifanten langs de weg staan, buffels de weg oversteken en een verdwaalde leeuw. Na het wildpark staat een vrachtwagen met pech. De bus stopt en keert, om de koplampen op de motor te kunnen richten. Onze chauffeur en sommige anderen sleutelen mee. Na een uur hebben ze de truck

niet aan de praat gekregen; het lukt niet. Een paar mensen uit de vrachtwagen mogen met de bus mee om in Kaoma hulp en/of onderdelen te halen. Het loopt al tegen de ochtend als we Kaoma naderen. De bus stopt op het marktplein. Daar ben ik nog niet eerder geweest; ik heb geen idee waar de school ligt. In het pikkedonker loopt de chauffeur even mee. We dragen mijn bagage samen naar school. De bagage zetten we voor de deur bij een van de Nederlanders, en ik sluimer wat op de veranda tot de zon opkomt. Om de ochtendkou te bestrijden loop ik ook even rond de school.

Het is vrijdagochtend. Ik ga een paar uurtjes slapen. Het wordt dus maandag voordat deze jongen les gaat geven, twee weken na de officiële opening van de school. Schandalig zou je zeggen, maar zo denkt er hier niemand over.

In mijn contract staat dat het Ministerie voor mijn vervoer moet zorgen. Als ik daarop gewacht had, dan had ik nu nog in Lusaka gezeten.

Op zaterdag voetbal ik mee met het leraren team. In het weekeinde vertrekt een Deens echtpaar. Een Rhodesisch-Zambiaans echtpaar gaat in hun huis wonen, en ik kan in het huis van de laatsten.

Zaterdagnacht slaap ik voor het eerst in mijn eigen huis, dat nog niet helemaal is afgebouwd. Er is nog geen water en geen elektriciteit.

Ruim een maand later ga ik naar Mongu om een bankrekening te openen en mijn verblijfsvergunning op te halen.

In de kerstvakantie ga ik naar Lusaka, o.a. om bij het Ministerie mijn salarisbetaling (weer) te regelen. Ik krijg een cheque met een voorschot. Na een half jaar in Zambia, eind februari ontvang ik mijn eerste salaris.

De eerste keer in Afrika. Wat heb je in die korte tijd al geleerd?

*Het leven in Zambia gaat een stuk trager dan in Nederland; niemand maakt zich druk.

*Afspraken worden niet nagekomen. Wen daaraan en wind je niet op. Maak een nieuwe afspraak alsof er niets gebeurd is.

*Het regelen van je zaken duurt altijd langer dan je gedacht had.

Niemand neemt je kwalijk als je daardoor ergens te laat komt.

*Blijf in kantoren altijd vriendelijk en opgewekt. Dan word je snel geholpen. Je kunt zelf je paperassen van het ene bureautje naar het andere sjouwen. Je kunt je papieren letterlijk zien oversteken van bureau naar bureau, zodat de verwerking sneller gaat dan in Nederland. (Daar weet je meestal niet bij welke instantie of afdeling je papieren in behandeling zijn.)

*Laat nooit je ongeduld blijken. Word nooit kwaad. Het werkt averechts.

*Houd je ogen open, en houd steeds meerdere opties open, in de wetenschap dat vele zullen afvallen, en er misschien één optie iets gaat opleveren.

*Mensen leveren elkaar dikwijls een dienst, waardoor jij langer moet wachten. De bijrijder van de bus brengt vaak een passagier met veel bagage naar huis, terwijl de rest van de passagiers in de bus moet wachten. Als dat jou overkomt, ben je er blij mee. Accepteer het dus ook bij anderen.

*Bussen vertrekken hier niet op tijd, maar als ze (over)vol zitten.

(Zambia, 1975)

2. De eerste schooldag

Gewapend met een lijst met 40 namen stap ik het lokaal binnen. Het ziet er na de vakantie stoffig, smerig en rommelig uit.

Dertien jongens en meisjes zijn aanwezig. Over een week zal ik de 40 naderen. Over drie weken zullen er 43 of 44 leerlingen zijn. Er zijn altijd wel een paar topambtenaren of rijke zakenlui die hun kroost weten binnen te smokkelen, ondanks de povere examenresultaten.

Geen nood; aan het einde van het jaar zullen we weer op 40 zitten, het heilige getal. Er zullen zieken afvallen, een van de meisjes zal zwanger raken.

De schooladministratie zal weer kloppend zijn.

Ze scharrelen nog wat onwennig rond, onbedorven. Hun jeugdige schoonheid in nieuwe schooluniformen verdient méér dan een smerig hok. In het dorp hebben ze die uniformen al trots geshowd.

Over een paar weken zal de groep compleet zijn, zal het lokaal schoon zijn dankzij een rooster van schoonmaakdiensten, en zullen ze niet meer trots zijn op hun uniformen, maar liever andere broeken en jurken dragen.

Over een maand zullen zij allemaal een zitplaats gecreëerd hebben: gekantelde lessenaar bakken, stalen frames, stoelen zonder zitting, planken over frames gelegd. Zij zullen hun aantekeningen maken op hun schoot, of op de rug van de voorbuurman of -vrouw.

Na een paar maanden zullen zij met drie of vier een tafeltje delen. Er zullen meer tafeltjes komen. *“No sweat, no sweet”* zal er ingekerfd staan, of *“Study is the key to success”*.

Chaotische actie, altijd beter dan ordelijke stilstand.

De hogere klassen hebben na een half jaar zowaar het meubilair redelijk compleet. Bij elkaar gestroopt, ondanks ingekerfde vermaningen die toch niets aan duidelijkheid te wensen over laten: *“Fear me; this educatable is mine”* en *“Take care, this desk could be your coffin”*.

Maar deze klas komt net van de lagere school. Zij dragen de pen nog in het kroeshaar, iets wat oudere leerlingen alleen nog doen als ze echt beide handen vrij moeten hebben.

Mijn gulp blijkt open te staan. Een atletisch gebouwde jongeman komt naar voren en fluistert het mij in het oor. Er wordt niet gelachen. Zoiets is geen grap hier.

Even later benoem ik de jongeman tot klassevertegenwoordiger. Klasse verloochent zich niet. Hij krijgt een stuk schuimrubber in bewaring waarmee het bord kan worden schoongeveegd.

Dat bord heb ik een paar dagen geleden nog eigenhandig met vijfduimers aan de wand genageld. Ik zie nu dat het een fractie te ver naar links hangt. De rechte streep vleermuizenpoep, zijde van menig rechthoekige driehoek en van vele rechthoeken, zal in de toekomst een iets bredere lijn gaan worden. Wanneer zal de verse streep de onderkant van het bord bereiken?

Vragen, vragen. Die zullen zij ook stellen. Moeilijke vragen over eenvoudige zaken, vaak lastig te beantwoorden. Maar het antwoord komt altijd. Gebaseerd op logica als ik er nooit eerder over heb nagedacht, maar vaker uit het reservoir dat is aangelegd in de tijd dat ik mezelf van alles afvroeg. In mijn jeugd opgeslagen in een stukje brein dat blijkbaar nooit ontruimd is. Om als leraar te slagen is niet alleen kennis en intelligentie nodig, maar ook waarnemingsvermogen, inlevingsvermogen en nieuwsgierigheid. Vragen zullen zij hebben, problemen niet. Ze zijn nog te jong en te eerlijk om persoonlijke problemen uit te spelen. Voor psychische problemen zijn ze te arm. Arme mensen kunnen zich geen hoogdravende tobberijen veroorloven. Deze kluit denkt nog met de darmen. Ze zijn ongelukkig wanneer ze ziek zijn, niet ziek omdat ze ongelukkig zijn.

Een lesrooster is er nog niet. Ik praat wat, laat hen wennen aan mijn Engels. Ze zullen ook de Ierse, Russische, Egyptische, Indische, Duitse en diverse Afrikaanse varianten onder de knie moeten krijgen de komende tijd. Ik leg de school- en gedragsregels uit. "Heeft niemand hier problemen mee?" "Ja", antwoorden zij in koor. Niemand heeft problemen. Zij hebben het dus allemaal begrepen.

(Zambia, 1976)

3. Milupi

Iedereen is aangekomen, zelfs het lesrooster is er. Ik heb dat met een collega zelf gemaakt.

Een veertigtal paar ogen is vol verwachting op mij gericht. Ze schitteren als ze de stapels boeken zien die ik meesleep. Het boek, bron van wijsheid. En het scheelt een hoop papier met aantekeningen.

Ik neem het appèl af. Na het horen van zijn of haar naam, roept de betrokkene: "present Sir", hard genoeg om niet op de absentielijst te belanden.

Ze zitten er in alle soorten en maten. Sommigen zijn nog kinderlijk, jong en speels. Anderen hebben de baard al in de keel of al een aardige bos hout voor de deur. De ouderen hebben het toelatingsexamen meerdere keren gedaan, of hebben zelfs al op een middelbare school gezeten. Ze gaan het opnieuw proberen, omdat papa het beslist wil.

Ook kan het zijn dat zij pas laat aan de lagere school zijn begonnen. Er was nog geen jonger zusje dat het water dragen kon overnemen; er was nog geen jonger broertje dat de geiten kon hoeden.

De kleinsten, de jongsten, zijn vaak de slimsten, leert de ervaring.

Halverwege het appèl beland ik bij de naam Milupi Lupote. Het kleinste ventje van de klas roept met een hoog stemmetje: "present, Sir". Milupi. Hij ziet eruit zoals zijn naam klinkt: klein, vrolijk, springerig, klaterend.

Hij draagt een rood petje, parmantig op zijn kleine kroeskop. Een petje. Hij is de enige van duizend leerlingen die altijd een petje draagt.

Een jaar lang geef ik les. Het onafscheidelijke petje zit elke dag vóór me, op de eerste bank. Onder de klep kijken de heldere oogjes voortdurend naar mijn bewegingen. Als ik een vraag stel schiet een armpje ernaast omhoog. Ik laat hem al niet meer antwoorden. Alleen als niemand het weet kom ik toch weer bij hem.

Zijn lach wijkt geen moment van zijn gezicht. De twinkeling breekt zelfs door mijn meest slaperige eerste lesuur. Een twinkeling vol aandacht, speelse aandacht. Zijn hersenen malen sneller dan van wie dan ook.

Nog vóór het jaar om is zoekt hij me aan huis op. Voor het eerst zie ik hem zonder petje. Ik herken hem even niet. Maar dan zie ik het, gevouwen tussen zijn handen. De glimlach is van zijn gezicht verdwenen. Zijn vader is overleden en hij heeft geen geld voor de reis. Ik geef hem geld voor de bus. En hij vertrekt naar huis, 400 km naar het zuidwesten.

Na de vakantie kom ik weer in zijn klas. Hij is er niet. Het tempo van lesgeven zakt. Op vragen krijg ik minder antwoorden. De klas is minder intelligent geworden.

Na een paar weken komt er een briefje. Hij heeft een plaats gekregen op een andere school, dicht bij huis. In de enveloppe zit de helft van het reisgeld. Méér had hij niet. *"Thank you so much, Sir"*.

Twee jaar later worstel ik mij met collega's door de eindexamens in de provinciehoofdplaats Mongu. Een week lang stoeien met duizenden vellen papier. Ik zie de namen van de school waar de papieren vandaan komen, soms kijk ik ook naar de namen van de leerlingen. Ik ken ze niet; ik mag alleen leerlingen bekijken die van andere scholen zijn. Naar namen kijken: het gaat onwillekeurig, bij grappige antwoorden, bij slimme vogels, bij oliedommen.

En ineens lees ik het weer, onverwacht, Milupi Lupote.

Ik zie het petje weer vóór me.

Hij heeft een negen.

(Zambia, 1978)

4. Veranderlijke namen

De lijst met namen is al aardig gewijzigd. Ze klonken zo mooi, zo melodieus, met al die klinkers. Maar je moet bij de les blijven. Zo nu en dan moet je iets veranderen of, liever, iets aanvullen. Huiswerk moet nu eenmaal controleerbaar zijn. Proefwerkresultaten moeten geboekstaafd worden.

Op de schriften en proefwerkvellen prijken andere namen dan op mijn lijst. Vaak zijn ze me onbekend, maar na enig deduceerwerk kom ik er wel achter. Je moet toch weten wat bij wat, wie bij wie hoort.

In een aantal gevallen is de naam gewoon in het Engels vertaald. In weer andere gevallen is een Engelse naam toegevoegd, vaak met veel gevoel voor alliteratie. Als je dan toch gaat kiezen, kun je beter iets leuks kiezen, lijkt het motto. Dat zijn de verzonnen gevallen. Die kunnen nog weleens wisselen voor een beter idee.

Na de vakantie zijn er echte wijzigingen. De hele familie is van naam veranderd. Er is iets gebeurd, er rust een vloek op, er is wat geraadpleegd. Die neem ik serieus. Door de oude naam gaat een forse streep.

De meisjes heten inmiddels Gladness, Rosebell, Perfect, Beatrice, Charity, Lovemore, Innocent, Gift, Happy, Precious, Sunshine. Een schat aan snoezigheid, onschuld, blijdschap, geluk en voorspoed. De praktijk wijkt enigszins af van het voorgeschotelde droombeeld. Maar, toegegeven, het is ook hoog gegrepen.

Hoe het ook zei, aan mij de taak om de nieuwe naam al dan niet op te nemen in de officiële lijst.

Matita heet voortaan Beauty. Daar kan ik in komen. Zij heeft er recht op. Al gaf de naam Matita in mijn oren haar gewelfde natuur goed weer. Maar dat zal wel aan mij liggen. Ik blijf haar gewoon Matita noemen.

De jongens heten voortaan Perfecto, Bornwell, Future, Brilliant, Goodfellow, Goodhope, Smart, Prosper, Wisdom. Je zou willen dat het waar was.

Pelekelo, dat begrijp je nog. Hij is gewoon op zaterdag geboren. Maar hij heet geen Saturday, hij heet Bright. Daaraan twijfel ik sterk. Ik houd het voorlopig nog op Pelekelo.

Neen, geef mij dan maar mensen als Muhau. Die blijft met zijn edele hoofd trouw aan zijn afkomst. Zijn naam betekent 'barmhartigheid', en dat hoeft niet in het Engels vertaald te worden. Alleen op zijn wiskunde schrift prijkt de naam (Muhau)². Dat is zo gekomen na de behandeling van de kwadraten. Nyambe noemt zich na die behandeling Nyambe Squared, toch al iets bedenkelijker.

De naam Kennedy komt veel voor. Churchill trouwens ook. Ik ken een Gagarin.

De forsgebouwde stopperspil van het schoolelftal heet Hitler. Terwijl ik hem toch dacht te kennen als Lubinda. Dat betekent 'hij die mensen bij elkaar brengt', een verzoener zagezegd. De grote vereniger, het moet een vergissing zijn. Dat heb ik maar niet in mijn administratie opgenomen.

Maar, je weet het. Het zit in je hoofd. En je komt de naam tegen of je wilt of niet. Laatst nog op de markt. Broodjes moeten ingepakt worden. Dat vereist de hygiëne, of liever dat is regeringsvoorschrift. Papier is schaars in het dorp. Dat wordt overal bij elkaar gegrist.

Ik herken het handschrift om mijn broodje. Accuraat zijn de aantekeningen overgenomen die ik een paar maanden geleden op het bord heb gekalkt. Thuisgekomen bekijk ik voor alle zekerheid de opengeslagen versie. Het klopt. Mijn broodjes zijn verpakt in papier van Hitler.

Ik eet ze toch op.

Maar ik noem hem ook altijd Lubinda.

(Zambia, 1976)

5. De schoolbel

Er is één klok op school. Er is één tijd.

Op die klok zet ik mijn horloge gelijk, ongeacht de berichten van BBC of ander omroepgespuis. Tijd is tijd. En op de bushschool is tijd de schoolkloktijd.

Dag en nacht wordt hij gedragen door een stevige leerling, een wekkerachtig geheel in machtige handen.

Tijdens de lessons tikt het vóór hem op zijn tafeltje. Hij zit achter in de klas.

Voor het bord heeft hij niet altijd aandacht. De minutenwijzer heeft hem in zijn greep. Een beljongen is gedoemd tot slechte eindexamenresultaten.

Intelligente leerlingen komen niet in aanmerking. Het zou te veel afleiden.

Meisjes zijn ook uitgesloten. Er wordt altijd een jongen gekozen uit de tweede of derde klas. Een enigszins doorgesloten laatbloeier, fors van postuur, betrouwbaar, niet omkoopbaar, van tevoren gescreend. Voor zo'n belangrijke functie ga je niet over één nacht ijs.

Hij zal stuntelig Engels blijven lezen, maar de klok leest hij als geen ander. Als de minuten wijzer bijna het verbeide punt heeft bereikt verlaat de beljongen het lokaal. Geen enkel leraar of leerling heeft invloed op zijn functioneren.

Het zijn de wijzers van zijn klok die over alles op school beslissen: het tijdstip van opstaan, het begin van het ontbijt, het begin van het appèl, het begin en einde van elke les, het begin van het middagmaal en het avondmaal, het begin en einde van de avondstudie. Zonder beljongen en klok zou alles spaak lopen.

Met de klok in de hand banjert hij naar de schoolbel. Hij weet zich machtig, maar blijft zich bewust van de almachtige, de klok. Hij is slechts het instrument, de klok is allesbepalend. Hij draagt de klok niet, de klok voert hem mee.

De schoolbel hangt aan een scheefgegroeide jacaranda boom. Een zware ijzeren staaf raakt net niet de grond. Daaronder ligt een buis, de klepel waarmee de beljongen op de ijzeren staaf slaat.

Althans, zo gaat het hier. De schoolbel heeft vele varianten. De vrachtwagenvelg met koevoet is in trek. Een stuk rail met breekijzer voldoet prima. Een olievat met stang houdt het geen jaren vol. Een ijzeren waterpijp kan gestolen worden. Altijd hangt het aan een boom en bestaat het uit twee delen: één zwaar deel waaronder de boom kreunt en één hanteerbaar deel waarmee gemept wordt.

Het doffe geluid draagt niet erg ver, maar iedereen hoort het, altijd en overal. Alles en iedereen komt in beweging. Leraren en leerlingen verplaatsen zich, pauzes worden ingeluid, koks en keukenpersoneel worden in stelling gebracht. Het is het sein voor actie. Het is de aankondiging van elk begin en elk einde. En het wordt bestuurd door het geheimzinnige verschijnsel, tijd. Steeds hetzelfde, en toch steeds anders.

Drie keer per jaar leeft de beljongen zich uit, na de laatste les, net vóór de vakanties.

Dan kreunt de jacaranda boom. Dan regent het jacaranda bloesem.

De beljongen beukt zich tot bloesemkoning. De klok staat op de grond bij de boom. Hij lijkt hem even te vergeten. Een grijs staat op zijn gezicht. Voor de laatste maal legt hij de staaf neer in het dorre gras. Hij gaat naar huis.

Waar de klok blijft tijdens vakanties heb ik nooit kunnen achterhalen.
Ik zet mijn horloge op BBC-tijd.
Greenwich haalt weer opgelucht adem.

(Zambia, 1976)

6. Wiskunde

In Europa denkt men vierkant, in Afrika rond.

Een rechte hoek? Een rechthoek? Een winkelhaak? Een hoek van 90 graden of 180 graden? Waarom is 50 graden niet loodrecht en 100 recht?

Het valt niet mee om iets vierkants in ronde koppen te stoppen.

Een hut is rond, een boom cilindervormig, een koe heeft een ronde buik, althans in het natte seizoen.

Maar het moderne leven drukt zich in heel andere vormen uit.

Ik sleep allerlei spullen mee naar school. Ik wijs naar de ramen in het schoolgebouw. Die zitten er meestal niet meer in, maar je ziet toch de rechthoeken waar zij ooit gezeten hebben. Ik laat ze knippen en plakken met papier. Zij hebben in hun jeugd nooit met blokken gespeeld, laat staan met andere opvoedkundig verantwoorde spelletjes. Een blokkendoos zou het leven een stuk vereenvoudigen hier. Het is passen en meten. Aanschouwelijk onderwijs, heet dat.

Je blijft herhalen. Tenslotte komt in het leven niets blijvends tot stand dan na herhaalde mislukte pogingen.

Het begin van een nieuw onderwerp is altijd het moeilijkst. Als je het eerste knoopsgat mist krijg je de jas nooit meer goed dicht.

Uiteindelijk slikken zij het, kritiekloos, met of zonder begrip. Ondanks de vele lokale voorbeelden valt het kwartje niet bij iedereen.

Menigeen kan ermee leven, zoals dat ook in Nederland het geval is. Ook wij losten vroeger dingen op zonder het echt te begrijpen.

Want wat is wiskunde eigenlijk? Het is een verzameling trucs. Als je de voorgeschreven handelingen maar voldoende nauwkeurig uitvoert, kom je vanzelf tot de juiste oplossing.

Velen maken zich die trucs eigen, sommigen lukt zelfs dat niet. Niet alle hout is timmerhout.

Maar, toegegeven, er zijn ook vreemde dingen in de moderne wereld.

Er zijn dienstregelingen voor treinen en bussen. Die moeten uitgewerkt worden. Als je tenminste rampen wilt voorkomen. De oplossingen van de leerlingen zijn soms rampzalig, vaker blanco. Als er niets vertrekt, gebeuren er ook geen ongelukken.

Wat is een trein, eigenlijk? De dichtstbijzijnde spoorlijn ligt 500 km van het dorp af. De bus op het marktplein vertrekt ongeveer een uur na aankomst.

En de aankomst is een keer per week, niet op één dag nauwkeurig bekend.

Tsja, maar dienstregelingen bestaan toch echt in de wereld. Net als taxi's trouwens, met instaptarief en kilometerprijs.

Sinds wanneer wordt er niet meer onderhandeld over de prijs? Komen we de prijs niet vooraf overeen? Hangt de prijs niet af van de toestand van de weg? Hoezo instaptarieven?

Toch zijn er instaptarieven in de wereld. Zo staat het in het boek. En nog belangrijker: het wordt op het examen gevraagd; je krijgt er sommen over.

Er zijn zelfs gas- en watermeters. Gas door buizen – het idee alleen al. De hoeveelheid water wordt gemeten om de te verrekenen prijs vast te stellen. Hoe meet je water? En waarom moet je in Nederland betalen voor water, terwijl er toch *“plenty too much”* is? Tsja, het kan allemaal. In de wiskunde kan alles. De leerlingen kijken verwonderd over zoveel nieuwerwetsigheden. En later bewonderend, want jij weet het allemaal. Jij past overal een mouw aan, jij rekent sneller uit je hoofd dan zij op papier. Steevast heb jij het juiste antwoord al in je hoofd berekend. Ze vinden je erg knap. Je moet ervoor waken dat ook van jezelf te vinden. Want dan is het tijd om op te krassen. In een vliegtuig met dienstregeling, waar meestal de hand mee wordt gelicht. Dat opstijgt zonder met de vleugels te klapwieken. En er is niets vierkants aan.

(Zambia, 1977)

7. Juju

Mensen verplaatsen zich door de lucht, honderden kilometers in een oogwenk.

Mensen nemen dierenvormen aan en gaan 's nachts op stap.

Zij leveren gevechten in hun slaap. En tonen 's morgens de wonden.

Zij staan moe op, omdat ze tijdens de nacht gedwongen werden te werken op het veld.

Mensen vertonen onverklaarbare littekens.

In het dorp zal het niet regenen zolang de tovenaars van de naburige stam op bezoek is.

Het regent hard op een paar vierkante meter, rond één boom.

Geesten zaaien dood en verderf.

Via tussenpersonen worden mensen ziek. Vijanden rotten weg. Rijke mensen verliezen hun bezit.

Een onbekend meisje loopt rond in de bar; zij probeert een man te strikken.

Ineens is zij weer weg. De man haalt opgelucht adem. Het was een geest. Zag je dat teken op haar wang niet? Wie met haar meegaat, zal sterven op het kerkhof, de keel opengesneden.

Het is *juju*, toverkracht. Het kan niet waar zijn. En het gebeurt.

De Afrikaanse mens staat dicht bij de natuur, wordt er sterk door beïnvloed. Verborgene zintuigen worden vaak al op jonge leeftijd bekend. Latente aanwezige vermogens komen hier nog tot volle wasdom.

Het lijkt vreemd, maar misschien is het toch niet zo vreemd. De belevings- en gevoelswereld zijn hier anders. De oriëntatie op het leven en de omgeving is anders.

Loop een dicht bos in, kap een paar bomen, en je weet niet meer waar je auto staat, waar het pad is. Loop een dag over kronkelpaden door olifantsgras en ik geef je op een briefje dat je de weg kwijt bent. Ga eens in de woestijn lopen, en in minder dan geen tijd is je oriëntatie zoek. Maar niet voor mensen die er wonen.

Zoals jij weet dat je bij het witte huis de gracht moet oversteken om te komen waar je wezen wilt, weet de Afrikaan bij welke boom, struik of steen hij af moet slaan.

Als je de weg vraagt, krijg je niet een antwoord als: 'eerste weg links, dan tweede rechts', maar de Afrikaan wijst met zijn arm: dáár ligt het dorp. Hij wijst feilloos de richting aan zoals de vogel vliegt, niet hoe je er moet komen. Hij komt er, jij moet het later nog een keer vragen.

Ik beoefen ook een soort *juju*. In de klas, bij de lessen *science* en scheikunde.

Magneten trekken elkaar aan, als je er één omdraait stoten ze elkaar af.

Beweeg ze snel door gerold koperdraad, en je kunt een fietslampje laten branden. Een stukje natrium in water vat vlam.

Zwavelzuur schroeit hout weg en maakt suiker zwart.

Ik kook water in een olievat, schroef de dop erop, en laat het vat afkoelen.

De luchtdruk doet het vacuümgetrokken vat ineenschrompelen. De hele school kijkt bewonderend toe. Ik probeer uit te leggen dat lucht druk heeft. Dat weten ze jaren later nog.

Ik maak trouwens ook water hard. Heeft iemand dat weleens gezien? Neen, niemand.

Ik sleep ijsklontjes uit de diepvries in een thermoskan mee naar de les. Iedereen krijgt een blokje, zo maar, in de hand. Geschrokken laten ze het vallen, rapen het voorzichtig weer op. Het glibbert nat in hun handen; het geeft water af. Een jongen stopt het achter de bloes van een meisje.

Aanschouwelijk onderwijs.

Maar voor de meeste leerlingen blijft het *juju*.

(Zambia, 1977)

8. Frisse lucht

Het droge seizoen lijkt niet op te houden. De aarde blijft heet en stoffig. De examentijd nadert. De *long, hot summer*. Onverklaarbare epidemieën breken uit. Meisjes zakken zomaar ineen. Slap als vaatdoeken zijn zij, dagenlang. Anderen worden misselijk, braken. En sommigen overlijden. Het ziekenhuisje puilt uit. Er hangt een soort dierentuinlucht. Alle bedden zijn bezet met een of meer personen. Velen liggen ernaast of eronder. De zwangere vrouw naast de open Tb-patiënt. Ga je een ziekte oplopen of word je ervan verlost? Hygiëne is een westers idee. Een ziekenhuis ook. Op school is de toestand niet meer te houden. Vooral 's nachts veranderen de slaapzalen in gekkenhuizen. Er heerst meningitis, nekkramp. Begrijpelijk op de overvolle slaapzalen. Via het ministerie worden dozen vol pillen aangevoerd. Ik deel die 's morgens uit aan mijn klas bij het appèl. Pillen, het geeft niet waarvoor of waartegen. Gewoon slikken. Het geeft iets tastbaars. Je slikt er zelfvertrouwen mee, je neemt gemoedsrust in. Met de eerste dode komt steevast de hysteriegolf. "Ik had toch pillen geslikt", zou er op de grafzerk kunnen staan. Maar voorlopig ligt hij nog in een kist. De timmerman had niet gerekend op zo'n lengte. Een paar klappen met de hamer en het schotje bij het voeteneind ligt eruit. De dode benen steken troosteloos uit het laadbakje van de pick-up truck. Zelfs de anti-poison pillen hebben niet geholpen. Dan vraag je je toch. De histerie houdt aan. Er is *juju*, toverkracht in het spel. Tientallen vogels vallen uit bomen, lichaamsdelen verschrompelen, mensen staan 's morgens op met blaren, striemen, brandwonden. Geesten waren rond. Een bijl van een leraar gaat opeens vliegen door zijn huis. Na enige tijd vliegt hij door het raam naar buiten. De glasscherven liggen binnen, maar het zou al te wijsneuzerig klinken als je daarover een opmerking zou maken. Slangen kruipen via gladde vloeren naar bijeenkomsten. Voortekens, spionnen, want iedereen weet dat deze schuwe dieren altijd onder dekking bewegen. Iedereen is druk; iedereen bemoeit zich met alles; niemand doet wat. Het schoolleven is geheel ontspoord. De pillen raken op. Van heinde en verre stromen mensen toe. Sommige ouders halen hun kind weg. Hier is frisse lucht nodig, zeggen zij. Frisse lucht, altijd beter dan groen slijm, wit schuim en veelkleurig braaksel. Weg uit de verrotting. Tot de schoolleiding besluit alle leerlingen naar huis te sturen. Frisse lucht, dat moet het zijn. Eten bij je moeder, slapen in de hut, schijten in de bush, behandeld worden door de bushdokter als je ziek bent. Het moet toch beter zijn dan de grote trog, de overvolle slaapzalen, de vervuilde toiletten, de Engelssprekende witte jas. Frisse lucht. Het Afrikaanse synoniem voor hygiëne.

De regen komt. Er is weer koelte. De geesten lossen op. De vakantie is over. Alle problemen zijn opgelost. We gaan weer door alsof er niets gebeurd is.

(Zambia, 1977)

9. Malikiso

Het duurde een tijdje voordat hij me opviel. Achteraf niet zo verwonderlijk. Malikiso Mwiya is een onopvallende jongen, van gemiddelde lengte en van een slordig bouwjaar. Zijn gezicht is vlak, bijna uitdrukkelingsloos. Hij is kalm en bescheiden; ik heb hem nooit op de voorgrond zien treden.

In het begin zijn alle namen vreemd. Je onthoudt namen van opvallende types, of omdat ze een associatie bij je oproepen.

In Nederland verwijst je naar de kleur of stijl van het haar. Of naar wel of niet brildragend. "Die blonde krullenbol met bril". "Dat meisje met dat lange sluike zwarte haar". Maar hier is het zwarte kroes alom. Zelfs niet één bruine jongen of meisje.

Pas later ga je op andere kenmerken letten. En na een paar jaar herken je leerlingen zelfs vanachter in het donker.

Hij zat van het begin af in mijn klas. En dat bleef zo. Drie jaar zat Malikiso in de klas waarvan ik klassenleraar was. Het heeft ons beiden goed gedaan. Elke dag zie je elkaar een paar keer. Je aanhoort problemen, je maakt eens een praatje tijdens het ochtend appèl, vóór of na de les, bij de avondstudie. Je leert elkaar kennen over de jaren.

Waar wonen je ouders? Hoeveel broers en zussen heb je?

Hij heeft er acht. "Van dezelfde vader en moeder", zegt hij erbij. De begripen broer en zus kunnen immers ruim opgevat worden.

"Van wie drie in leven". Ook dat is een standaarduitdrukking.

Zijn moeder heeft dus vier van de negen kinderen zien opgroeien. Vijf kinderen dood; iets boven het gemiddelde.

Een naam betekent iets, bijna overal, maar zeker in Afrika. Vaak is de betekenis nog maar vaag bekend. De naam Malikiso betekent in het oud-Lozi: 'we doen maar alsof'. Een bewust gekozen naam. Na zoveel kindersterfte, twee kinderen vóór hem, durfden de ouders nog nauwelijks te hopen. Maar deze keer was het lot hen gunstig gezind. Malikiso groeide zonder problemen op.

Het Nederlandse schoolsysteem komt ter sprake in de klas.

Ik leg uit dat er in Nederland meerdere soorten van voortgezet onderwijs zijn. De slimsten gaan naar het gymnasium. En wat voor vakken worden daar onderwezen? Ik som ze op. Vooral die zes talen maken indruk. Terwijl er leerlingen zijn die naast Engels ook nog een woordje Frans spreken, en die meerdere stamtalen ook echt behéersen. Jawel, maar dat zijn maar stamtalen. Die tellen niet mee.

Waarom niet? Die stamtalen kunnen onderling toch erg verschillen?

Wat is dan in hemelsnaam het verschil?

Mijn overtuigingskracht schiet te kort. Neen, in dat Nederlandse systeem zouden zij niet overleven, zeker niet op dat gymnasium.

Ik geef toe dat dat voor een groot aantal leerlingen kan kloppen. Maar een bepaald percentage zou het er redden, net als dat in Nederland het geval is.